

A tudás művészete

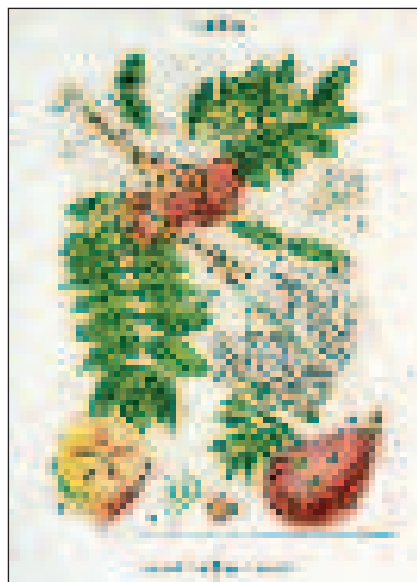
Rövid elmélkedés a tudományos illusztrációról

Második rész

SZILI ISTVÁN

A tudományos illusztrációk terén az igazi fellendülés csak a XVIII. század közepétől kezdődött el: a könyvek olcsóbbá és szebbé váltak, nagyobb példányszámban készültek és a jobb módú vagy műveltebb családok gyűjteni kezdték őket. A tankönyvek írói és kiadói számára már egyenesen követelménnyé vált a színvonalas illusztrálás. Az egymást követő világfelfedező expedíciók ugyancsak igényelték az illusztrátorok munkáját. Mindez tehát hatalmas ösztönző erőt jelentett az illusztrátorok számára. Most már tényleg lehetetlen a sokaságban sorrendet felállítani. Talán nem is kell! A képek tízezrei a világháló segítségével könnyen elérhetők, ki-ki ízlése, tetszése, érdeklődése szerint váltogathatja őket.

Csak néhány példát említek. A kor egyik kiemelkedő magyar illusztrátora,

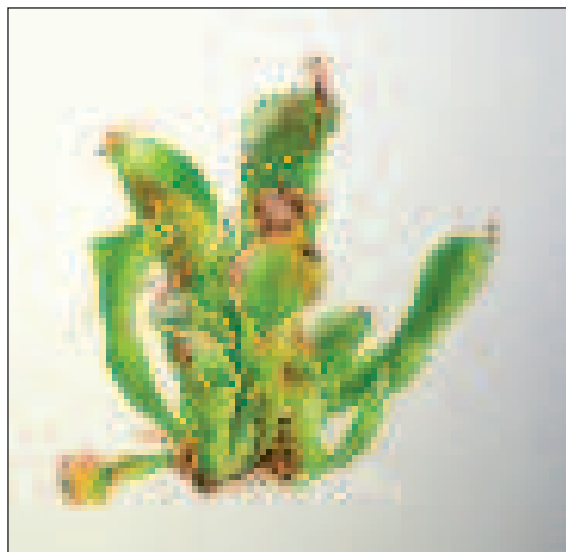

Jacob Sturm metszete a háziberkenyéről

Arányi Lajos György (1812–1887) patológus volt, akit szívesen emlegetnek a klasszikus illusztráció mestereként. Ő kezdeményezte például a hazai elsősegélynyújtás megismertetését, ehhez gazda-

gon illusztrált tankönyvet is írt. De az építészet is érdekelte: Vajdahunyad váráról például tanulmányt adott közre. Megkerülhetetlen a XVIII–XIX. század egyik legsokoldalúbb tudósa is, a flamand (hugenotta?) *Nikolaus Joseph von Jacquin* (1727–1817), aki Mária Terézia jóvoltából nemcsak Bécsben, hanem Selmecebányán is hatékonyan tevékenykedett. Mozarttal olyannyira jóban volt, hogy a zeneszerző több művét is neki ajánlotta. A tudománytörténet főleg orvosi, vegyészeti, ásványtani és botanikai munkásságát tartja számon, ez utóbbi esetében neves illusztrátorként is. Bécsi tar-

tózkodása során ő „fedezte fel” és látta el munkával az osztrák *Ferdinand Lucas Bauret* (1760–1826), aki később nagyszerűen megalkotott képekkel tájékoztatta Európát Ausztrália élővilágáról, ahová angol expedícióval jutott el, amit egy földközi-tengeri kirándulás előzött meg. Ennek hozadékként készítette el és adta ki 1806-ban Londonban a *Flora Graecat*. A német *Jacob Sturm* (1771–1848) rézmetsző mesterként szerelmesedett bele a botanikába és rovartanba. Pontos növénytani és rovartani ábráit a szakma tudósainak irányításával és támogatásával készítette, illetve jelentette meg könyvek sorozatában. *Pierre-Joseph Redouté* (1759–1840) „botanikus festő” viszont Franciaországnak szerzett dicsőséget, főleg gyönyörűséges rózsaképeivel. Mivel csaknem kizárólag a dísnövényeket festette meg, kertész-illusztrátornak is tekinthetjük. Régi ismerőseinket is említenem kell (magyar vonatkozásai miatt egyikükről korábban már írtam), vagyis az Ender ikreket, *Johann* és *Thomas Endert* (sz. 1793), akik Metternich jóvoltából 1817–18-ban részt vehettek egy brazil expedícióban. Thomasnak sok száz bra-

Claire Felloni tanulmánya egy rovarfogó növényről

zil akvarellje fennmaradt, melyeket fontos kortörténeti dokumentumként őriznek a bécsi Kunsthistorische Museum-ban.

Kitaibel Pál Iconographiája

„Ismereteim szerint mindössze egyetlen példányban maradt fenn a „magyar Linne” – vagyis *Kitaibel Pál* ikonográfiája, a *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*, melynek színes képeit a szerző saját kezűleg készítette, és amit Bécsben adtak ki 1802-ben. Ezáltal igen előkelő helyen szerepel a hasonló, már tudományos értékű botanikai művek között. A kötetek egyike még Amerikába is átkerült volna, de sajnos a szállító hajó vele együtt elsüllyedt.” (Milkovits István közlése.)

Az ugyancsak német *Otto Wilhelm Thomé* (1840–1925) mint botanikus művész, a német nyelvterület növényvilágát örökítette meg a mai napig használatos színes metszeteken. Munkássága már a XX. század első negyedét is érintette, stílus és

Csapody Vera illusztrációja az *Iconographia* színes képgyűjteményéből

felfogása mégis inkább Jacob Sturméval rokonítható. Képein világosan, jól értelmezhetően ábrázolta a határozást lehetővé tevő bélyegeket. Elképzelhető, hogy (legálábbis a kezdetekkor) *Csapody Vera* munkásságát is befolyásolta.

Jelenünk nemcsak valós, hanem „kiber világ” is: képek, ábrázolások vesznek körül bennünket a nap minden pillanatában. Felmerül tehát a kérdés: a digitális fényképezés (és más képalkotó eljárások) széleskörű elterjedése ellenére miért van szükség még ma is a grafikus illusztrációra? A válasz egyszerű: éppen a láttatás miatt. Mert a pontosság nem minden! A részletek között könnyen elbújik a lényeg. Az illusztráció éppen a lényegre képes félreérthetetlenül kiemelni, a zavaró hatásokat pedig elhagyni, vagy háttérbe helyezni. És hát, urambocsá! – az illusztrációk többsége annyira szépséges, annyi művészi képességet csillogtat meg, hogy képtelenség lenne vizuális élményre szomjazó tekintetünk elől elrejtetni őket. Ami pedig igazán nagy örömeinkre válik: Merian aszszonyának számos későbbi, sőt jelenkori kötetje akadt. Átalluk mintha a női szépség

Julius Th. CsoTONYI dinoszaurusz-rekonstrukciója

„Amikor Jávorka Sándor elkészült a Magyar Flóra kétkötetes határozókönyvével – nem minden felhasználó tudta ellenőrizni, hogy jól határozott-e? Csak az, akinek bejárása lehetett az akkori Nemzeti Múzeum Növénytárába, és ott egymás mellé tette a magával hozott meghatározott növényt, és a Növénytár hitelesített herbáriumi lapját. Ha a két példány egyezett, akkor a határozás jó volt, ha nem, kezdhette előről az egészet. (Vagy valamelyik növénytári botanikus megmondta neki, hogy valójában mi is a nála lévő növény). Ezért gondolta úgy Sándor bácsi, hogy a jól látható határozási bélyegek kiemelésével, természetes nagyságban le kell rajzolni a herbáriumban lévő hiteles példányokat, és a rajzokból egy kontroll-könyvet kell készíteni.

Hozzá is fogott, az *Iconographia* első ábráit ő maga készítette. (Így hát Jávorka is beletartozik az illusztris illusztrátorok névsorába). Azonban igen nehezen boldogult. Elkezdett hát megfelelő rajzkészséggel rendelkező embereket keresni, de ezekkel még nehezebben boldogult. Egytől-egyig „önmegvalósítók” voltak, igen szép, mutató művészi rajzokat készítettek, de a lényeg – a határozás helyességét bizonyító bélyegek kiemelését – nem tudták alkalmazni. Nem ismerték a növényrendszertant, így művészi lelkük egyszerűen nem értette, hogy mit is akar tőlük Jávorka.

Egyszer aztán egy vasárnap délután sétálni indult a Hűvös-völgybe. Egyszer csak meglátott egy ifjú hölgyet, aki egy összecusukható széken ülve, vízfestékkel vadvirágokat festgetett. Odalépett hozzá, nézegette a készülő képet, majd szóba elegyedett a festető hölgygel. Kiderült, hogy a fiatal nő matematika-fizika szakos tanár, és csupán kedvtelésből festget. Azt viszont igen jól csinálja: nem úgy, mint a hivatásos rajzolók, hanem úgy ábrázol, ahogyan a másik kezében lévő virágot látja. Őt nem érdekelte a húszas évek elején divatos posztimpreszionista (meg mit tudom én, még hányféle egyéb) irányzat – ő természettudományos észjárással, naturalista módon, naiv festőként, tökéletesen dolgozott.

Sándor bácsi azonnal lecsapott rá, és meghívta a Növénytárba egy kis beszélgetésre.

No, hát ő volt Csapody Vera, akit Sándor bácsi megkért arra, hogy készítse el az *Iconographia*-t. Megmutatta a saját rajzait, amelyek ugyan szakmailag jók voltak (most is ott vannak az *Iconographia*-ban), de nem elég szépek ahhoz, hogy ilyen legyen a botanikai határozó-irodalom első kontroll-könyve. Aztán megmutatta a hivatásos művészek rajzait, és azt is elmagyarázta, hogy azok miért nem jók. Vera néni azonnal megértette, mi lenne a feladat, és igent mondott.

Nekiállt tehát, és egymás után vette kezébe a lerajzolandó herbáriumi lapokat, majd a határozókönyvet, és megkereste a préselt növényen azokat a bélyegeket, amelyeket a határozókönyv szövege szerint úgy kellett lerajzolni, hogy az ismeretlen növényt kezébe vevő diák, tanár, vagy amatőr botanikus felismerje az ábrán a határozókulcs állításait.

Aztán – a világon elsőként – elkészült az ábrával ellenőrizhető határozókönyv, a Magyar Flóra három kötete; a két határozókulcs meg az *Iconographia Florae Hungaricae*. Szerzője az összeforrt szerzőpár: a *Jávorka-Csapody*. (Milkovits István közlése.)

tevődne át a közvetítő kéz magabiztos vonalvezetésére, aprólékos figyelmességekre, a színek és színharmoniki megjelenítésére, a légység és határozottság együttes kifejezésére. Nem igaz ugyan, de különösen a növények megrajzolása mintha kifejezetten női mesterségnek számítana. Feminista túlzások szerint ugyan nincs ilyen, de ez maradjon csak az ő véleményük. Mindezzel összefüggésben bocsássák meg nekem, hogy újra szubjektív legyek. Az 1980-as évek elején az

verák” a nagyvilágban, sőt még itthon is. Igaz, nem mindegyiküknek állna jól a Vera keresztnév.

Kortársunk és honfitársunk, *Richter Ilona* érdeklődése egy időben a tenger élővilága, mikrofaunája felé irányult, de elévülhetetlen érdeme az is, hogy a gyerekekre is gondolt. A nem ritkán bugyután illusztrált gyermekkönyvek mellett az ő pontos ismereteket szolgáltató szépséges könyvei is elfértek. A francia *Claire Felloni*

torok ritka emberfajtaához tartoznak: ők az igazi tisztánlátók, ezáltal igaz léleknemésítő emberek. ✦

A szerző ezúton mond köszönetet Milkovits Istvánnak szíves tanácsaiért és a kiegészítésekért.

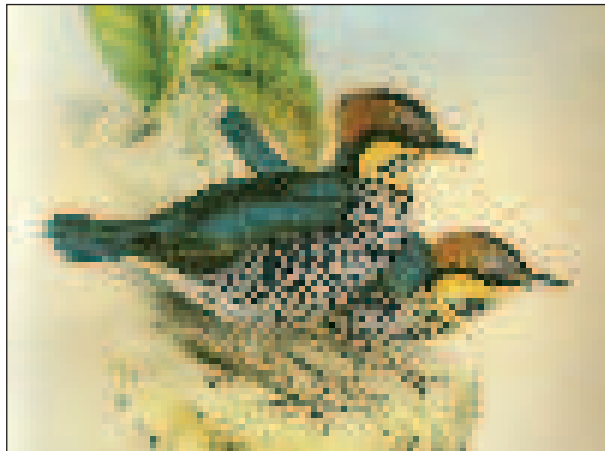
Irodalom

Szepesi Attila újságíró

mno.hu/migr_1834/bizanci-bestiarius-424411f

Kádár Zoltán – Tóth Anna: Az egyszarvú és egyéb állatfajták Bizáncban <http://mek.oszk.hu/05000/05025/html/>

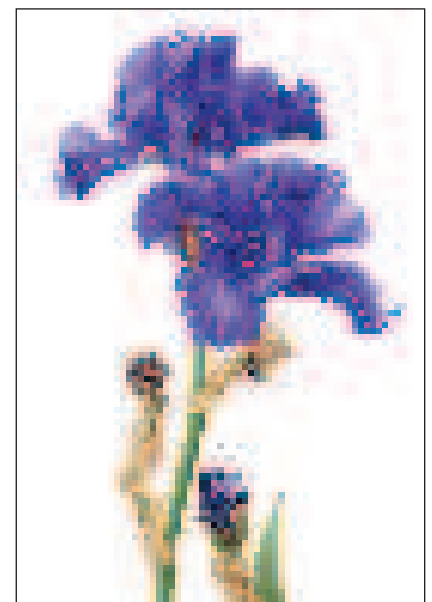
The hedgehog seen from several views from Albertus Seba's magnificent 1734 natural history, *Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio*.

Kókay Szabolcs illusztrációja a borneói pitta-madrőről

Maria Rita Stirpe előszeretettel ábrázolja a gyümölcskülönlegességeket

Sam Zwemmet a különleges dísnövények büvölik el

a megtiszteltetés ért, hogy pécsi lakásán találkozhattam *Horvát Adolf Olivérrel*. Híres botanikusunk nagy kincset őrzött akkoriban: *Csapody Vera* (1890–1985) sok száz eredeti kartonját a magyar flóra képeivel. Soha nagyobb, szívdobogtatóbb élményt! Fellelkesülve, a képeket „testi közelségből” látva, úgy érzem, soha sem lennék képesek ekkora tökélyre a növények ábrázolásában. (Persze, azért amatorként tovább próbálkoztam, de „műveimet” nem a nagyközönségnek szántam. Talán nem számított hiábavalóságnak, hogy 1962 őszén a növény szervezettan gyakorlatokon Gracza tanár úr követelményei közé tartozott a lényegyet bemutató habituskép, illetve a szövettani metszet lerajzolása is.) Szerencsénk ma is vannak „csapody

és főleg a madarak illusztratív ábrázolását. *Kesseyák Rita* még csak mostanában kezd ismertté válni. Kár, hogy alkotásai nehezen hozzáférhetők, márpedig az illusztrátor mindig a széles nagyközönség számára alkot. Utolsóként egy kanadai fiatalembert, a magyar származású *Julius Thomas Csotonyit* említem, aki máris a világ egyik leghíresebb őssalát- (főleg dinoszaurusz) illusztrátora. Ez az a terület, ahol a kötöttségek mellett nemcsak helye van, hanem egyenesen kötelező is a fantázia!

Kis körsétánk véget ért. És bizony bőven akadna még olyan illusztrátor, aki megérdemelné a neve említését. Tegyük ezt meg helyettem, ha szívük és tudásuk úgy diktálja. Megérdemlik, mert az illusztrá-

Vásárhelyi Tamás: Apró csodák festője, Csibye Mihály; *Természet Világa* 2013. március

Dr. Jantsits Gabriella: Magyar orvosi illusztrációk a XVI-XVIII. században (http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/6.1.1/1961_021_022_jantsits_gabriella_magyar_orvosi.pdf)

1601 Antwerp *Rariorum Plantarum Historia*^[6] *Fungorum Historia* Charles de l'Écluse (1526–1609) clusius

1802-12 Vienna *Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae* Pál Kitai-bel (1757–1817) Franz de Paula Adam von Waldstein (1759–1823) Karl Schutz, Johann Schutz

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_florilegia_and_botanical_codices